

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 72 Ağustos 2020 & Volume: 13 Issue: 72 August 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

BABANZÂDE AHMED NAİM'İN İLMÎ VE FELSEFÎ KİŞİLİĞİ ÜZERİNE*

ON THE SCIENTIFIC AND PHILOSOPHICAL PERSONALITY OF BABANZÂDE AHMED NAİM

Melek ÇETİNKAYA**
M. Sait ÖZERVARLI***

Öz

Babanzâde Ahmed Naim Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllar arasında yaşayan değerli ilim insanlarından birisidir. Tercümanlık, yazarlık, devlet memurluğu, Arapça öğretmenliği gibi pek çok vazifede bulunan düşünür bunların dışında yirmi üç sene boyunca Dârülfünun'da felsefe profesörlüğü yapmıştır. Profesörlük hayatı boyunca metafizik, mantık, ahlak, hikmet, psikoloji, felsefe derslerine girmiş, bu alanlarla ilgili G. Fonsegrive, Paul Janet, Émile Picard, Élie Rabier gibi Fransız düşünürlerden kitap ve makale tercümeleri yapmıştır. Ayrıca İstılâhât-ı İlmiyye Encümeni, Telif ve Tercüme Odası'nda azalık yapmış ve bu kurumların çalışmalarında aktif rol oynamıştır.

Düşünüre göre 19 ve 20. yıllarda Osmanlı'da felsefenin ilerleyememesinin ve felsefe kütüphanesinin zenginleşememesinin en önemli sebebi felsefe terminolojisinin henüz yerleşmemiş olmasıdır. Bu problemin çözümü için kurulan çeşitli kuruluşlarda vazife yapan Babanzâde, bireysel çalışmalar da yapmıştır. G. Fonsegrive'den yaptığı *Mebâdî-i Felsefeden İlmü'n-Nefs* adlı tercümeyle iki bine yakın felsefe/psikoloji teriminin Modern Türkçe'deki karşılıklarını belirlemiştir. Telif ve tercüme eserlerinde Modern Türkçe'de felsefe terimlerinin henüz yerleşmemiş olması sorunuyla ilgili düşüncelerine yer veren Babanzâde; materyalizm, pozitivizm, rasyonalizm gibi fikir akımlarının görüşlerine çeşitli eleştiriler getirmiştir.

Bu çalışmanın amacı Babanzâde'nin ilmî yönünü tanıtmak, felsefe terminolojisiyle ilgili çalışmalarını ve felsefî kişiliğini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Babanzâde, Felsefe ve İlim Terminolojisi, İlmî kişiliği, Felsefî Çalışmaları.

Abstract

Babanzâde Ahmed Naim is one of the most preeminent scholars who lived during the last years of the Ottoman Empire and the first years of the Republic of Turkey. Babanzâde, a thinker who worked as a translator, writer, government officer, Arabic teacher, also was a professor of philosophy at Darülfünun. Throughout his time as a professor, he gave lectures on metaphysics, logic, morality, aphorism, psychology and philosophy, and he translated many articles and books on these subjects by French thinkers such as G. Fonsegrive, Paul Janet, Émile Picard, Élie Rabier. He also was a member of İstilahat-ı İlmiyye Encümeni, and Telif ve Tercüme and played an important role in these chambers' activities.

According to the thinker, the most important reason why philosophy did not take foot in the Ottoman Empire in 19th and 20th centuries and philosophical publications fell short is the fact that philosophical terminology was not consolidated. Babanzâde, who has served in various committees established for the solution of this problem, also produced some other work on his own. He found Turkish equivalents to near two thousand philosophy/psychology terms in his translation of *Mebâdî-i Felsefeden İlmü'n-Nefs* from G. Fonsegrive. Babanzade, who expressed his views in his translations and publications on the fact that modern Turkish lacked philosophical terms, criticized views emerging from several movements such as materialism, positivism, rationalism.

The aim of this study is to introduce the scientific aspect of Babanzâde, to reveal his studies and philosophical personality regarding the terminology of philosophy.

Keywords: Babanzâde, Philosophy and Science Terminology, Scientific personality, Philosophical Studies.

* Bu makale, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Programı'nda Prof. Dr. M. Sait Özervarlı'nın danışmanlığında Melek Çetinkaya tarafından hazırlanan "Babanzâde Ahmed Naim'in Son Dönem Osmanlı Düşüncesine Katkıları" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, 0000-0002-3963-2676, mlkçetinkaya@yahoo.com

*** Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, 0000-0002-5349-5145, ozervarli@yahoo.com



GİRİŞ

Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in kurulduğu yıllar arasındaki süreç şüphesiz yaşadığımız coğrafyanın siyasi, toplumsal ve fikrî açıdan en canlı ve hareketli tartışmaların yaşandığı dönemlerinden birisi olmuştur. Böylesine büyük değişim ve oluşumların yaşandığı bir devri en doğru biçimiyle anlamak, meydana gelen gelişmeleri düzgün bir şekilde yorumlayabilmek için başvurulması gereken kaynaklar o dönemi bizzat yaşayanların bıraktıkları eserlerdir. Babanzâde toplumu ahlâkî, fikrî ve ilmî olarak en derinden etkileyen bu olayların yaşandığı döneme şahid olmuş, gerek ilmî birikimi gerekse hayat tecrübesinden edindikleriyle kendini mevcut problemleri tespit ederek onlara çözümler bulmaya adanmıştır. Bu sebeple yaşadığı dönem hakkındaki yazdıklarıyla eserlerine başvurulabilecek kaynaklardan biri konumundadır.

Bu çalışmanın amacı düşünürün ilmî yönünden ve çalışmalarından bahsetmek suretiyle ilmî kişiliğini; Tanzimat ve Meşrutiyet döneminin en önemli problemlerinden birisi olan ilim ve felsefe terminolojisi problemine dair fikirlerini açıklamak suretiyle de felsefi kişiliğini ortaya koymaktır. Bunun için öncelikle onun *Felsefe Dersleri*, *İlmü'n Nefs*, *Felsefe Makaleleri* gibi telif ve tercüme eserleri incelenmiş, ardından kendisi hakkında yazılmış olan temel eserlere başvurulmuştur.

1. EĞİTİM HAYATI, İLMÎ YÖNÜ VE ESERLERİ

1.1. Eğitim Hayatı ve İlmî Yönü

1872 yılında Irak'ın Bağdat şehrinde dünyaya gelen Babanzade Ahmed Naim, ilk öğrenimini Bağdat Mekteb-i İbtidai ve Rüşdiyesinde görmesinin ardından devlet memurluğu yapan babasının vazifesi sebebiyle İstanbul'a gelerek eğitimine burada devam etmiştir. Yaşadığı dönemin en nitelikli kurumlarından Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde orta öğrenimini, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de ise yükseköğrenimini başarıyla tamamlayarak mezun olmuştur. Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde aldığı eğitimlerin sonucunda kendisini müspet ilimler, Fransızca ve Arapça dillerinde geliştirmiştir. Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de ise idarecilik alanında eğitim almıştır (Hansu, 2018, 25-26). Bunların dışında siyer, tarih, edebiyat, kelim, fıkıh, ledünniyât gibi ilimlere de vakıf olan düşünür İslam kültürüne, ilimlerine ve Doğu dillerinden Arapça ile Farsça'ya dair eğitimlerini kendi çabalarıyla ilerletmiştir. Aldığı iki yönlü eğitim onu hem İslam Coğrafyası'nda meydana gelmiş ilmî ve felsefi çalışmalara hem de Batı ilmine ve dönemin bilim dili olan Fransızca'ya hâkim kılmıştır (Öztürkçü, 2015, 43-51).

Hayatı boyunca idarecilik, yazarlık, mütercimlik, muhaddislik gibi çeşitli alanlarda çalışarak ürünler ortaya koyan Babanzâde, bunlara ilaveten felsefe ilmine de yoğun bir biçimde mesai harcamıştır. 1910-1933 seneleri arasında Darülfünun Edebiyat ve İlahiyat Şubesinde Felsefe müderrisliğine getirilen Babanzâde Felsefe, Metafizik, Ahlâk, Psikoloji, Hikmet ve Mantık dersleri okutmuştur. Bu derslerin Dârülfünun'da ilk defa okutulacak olması sebebiyle derslere yönelik kaynak eksikliği bulunduğundan okutacağı dersler için kendisi notlar hazırlamış ve tercüme yapmıştır. Böylece hem öğrencilere kaynak sağlamış hem de milli kütüphaneye katkıda bulunmuştur. Felsefe alanında verdiği *Hikmet/Felsefe Dersleri* adlı tercüme-uyarlama (Kaya ve Kara, 2018, 83) eserinin dışında G. Fonsegrive, Paul Janet, Émile Picard, Élie Rabier gibi Fransız düşünürlerden kitap ve makale tercümeleri yaparak Fransızca dilindeki yetkinliğini ortaya koymuştur.

1919 senesinde Felsefe müderrisliği yaptığı dönemde kısa bir süreliğine Dârülfünun'da rektörlük yapan Babanzâde, tam tarihi bilinmemekle beraber yine Dârülfünun'da Meclis-i Müderrisîn azalığında bulunmuştur. 1918'de Dârülfünun'da kurulan Tedkikat-ı Lisaniye Encümeni ve Maarif Nezareti bünyesinde ve kendi riyasetinde kurulan Sarf ve İmlâ ve Edebiyat Encümeni'nde yakın arkadaşları ve edebiyatçılarla çalışmıştır. Babanzâde Encümende çalışmaya başladığı sırada Arapça-Türkçe lügat hazırlama girişiminde bulunmuş hatta "Elif" harfini bitirmiştir. Fakat dönemin Maarif Nazırı Ali Kemal'in kıskançlığı sebebiyle çalışma yarım kalmış ve lügatın hazırlanan kısmı dahi basılamamıştır (Kara, 2011, 126).

Babanzâde İstılâhât-ı İlmiyye Encümeni, Telif ve Tercüme Heyeti gibi kurumların çalışmalarına katılarak Modern Türkçe'de felsefe terminolojisinin gelişmesine katkı sağlamak istemiştir. Düşünür bir süre Telif ve Tercüme Heyeti azalığında da bulunmuş, heyetin çalışmaları sonucu *Felsefe İstilahları* ve *Sanat İstilahları* olmak üzere iki risale yayımlanmıştır. Babanzâde'yi yakından tanıyan ve onunla ilgili bilgilendirici bir risale kaleme alan Muallim Cevdet, Babanzâde'nin görüşlerinin bu heyette oldukça etkili olduğunu, onun sözünü dinlemediği vakitlerde seçimlerinin arkasında durup kendi belirlediği terimleri kullandığını ve eserlerinde bu terimlerle ilgili ilmî gerekçelerini göstererek tekliflerde bulunduğunu ifade etmektedir (Cevdet, 1935, 9). Ayrıca 1913 senesinde felsefe, sanat, teknik gibi alanlara ait Fransızca terimlere Türkçe karşılık bulunması amacıyla (Naim, 2007, 158) bu daire bünyesinde kurulan İstılâhât-ı İlmiyye Encümeni'nin



felsefe, sanat ve tabii bilimlere ait hazırlanmış olduğu terimler sözlüklerinin çalışmalarında da etkin rol oynamıştır (Kara, 2011, 124).

Felsefe alanında yapmış olduğu tercüme eserlerin dipnotlarında felsefe ve psikoloji terimlerinin modern Türkçe'deki karşılıklarını bulmak için yapılan detaylı terim tartışmaları bulunan Babanzâde'nin; İstılâhât-ı İlmiyye Encümeni, Telif ve Tercüme Heyeti'nin ardından terim çalışmalarına bireysel olarak devam ettiği bilinmektedir. Onun felsefî terminoloji konusundaki çalışmalarının en yoğun biçimde ortaya çıktığı eseri Fonsegrive'den yapmış olduğu *İlmü'n-Nefs* tercümesidir.

Düşünür *İlmü'n-Nefs*'i Fransızca'dan Osmanlı diline tercüme etmenin yanında esere iki yüze yakın haşiye ve dipnot ekleyerek müellife çeşitli eleştirilerde bulunduğu ve destekleyici bilgiler eklediği görülmektedir. Ayrıca eserde geçen bütün felsefe ve psikoloji terimlerinin Modern Türkçe'deki karşılıklarını belirlemiş ve bunu yaparken izlediği yöntemleri ayrıntılı biçimde açıklamıştır. Bunlara ilaveten eserin sonunda iki bine yakın felsefî terimi Modern Türkçe'deki karşılıklarıyla birlikte içeren bir lügat eklemiştir. Babanzâde dil ve felsefe ilmindeki birikimlerini katarak kitabı olduğundan daha kapsamlı ve okuyucular için daha anlaşılır hale getirmiştir. Bu da eseri yalnızca tercüme olmaktan çıkararak orijinallik katmıştır.

Felsefî akım ve fikirlere getirdiği eleştiriler, Babanzâde'nin eserlerine orijinallik katan özelliklerinden bir diğeridir. O, tercümelerinde veya telif eserlerinde bahsi geçen felsefî konuları değerlendirmiş, doğru bulmadığı fikirlere eleştiriler getirmiştir. Dolayısıyla onun tercümeleri yalnızca tercüme eser olmaktan çıkarak daha kapsamlı bir hale gelmiştir. Kant ve rasyonalizmin ahlâk anlayışı, materyalizm ve pozitivistimin varlık ve ilim anlayışları, fatalistlerin ve cebriye mezhebinin özgürlük ve sorumluluk anlayışı Babanzâde'nin tenkitlerde bulunduğu başlıca konulardır. Pozitivistimin ve materyalizmin ilim anlayışlarını eleştirerek felsefeyi en yüce ilim olarak kabul etmesi felsefeye verdiği kıymeti ortaya koyarken, Batılı düşünür ve fikirlere eleştiri getirmesi de ayırım yapmadan ve önyargılı olmadan tüm fikirleri okuduğunu göstermektedir. O, bahsi geçen eleştirilerini *Hikmet Dersleri* ve *İslam Ahlakının Esasları* adlı eserlerinin dışında, *İlmü'n-Nefs*'e eklediği üç yüze yakın uzun açıklamalar içeren dipnotlarda, esere eklediği "Dibace-i Mütercim" ve "Mülâhazât-ı Mütercim" başlıklı yazılarında ve felsefe konularını içeren makalelere eklediği dipnotlarda ifade etmektedir.

Görüldüğü gibi Babanzâde'nin titizlikle gerçekleştirdiği terim çalışmalarında ve kaleme aldığı telif-tercüme eserlerinde yalnızca mevcut konuları veya meseleleri nakletmekle kalmayarak farklı düşündüğü, eksik gördüğü noktalarda eleştirilerde ve ilavelerde bulunması onu felsefî olarak orijinal kılan ve felsefî kimliğini öne çıkaran özellikleridir. İslam coğrafyasında meydana gelen ilmi gelişmeleri ve bu coğrafyada gerçekleştirilmiş felsefe geleneğini öğrenerek milli zenginliklerine sahip çıkması, Batı'daki gelişmeleri takip ederek, ilmini öğrenmek için çaba sarf etmesi onu ön plana çıkarmış ve çalışmalara konu olmasını sağlamıştır.

1.2. Eserleri

Babanzâde'yi yakından tanıyıp onun hayatına şahid olan dönemin fikir adamlarından Muallim Cevdet ve Osman Nuri Ergin'in yazılarında belirttiklerine göre, Babanzâde eser yazma ve yayınlama işlerinde pek velûd olmamıştır. Ama yazdığı vakitte doğu ve batı kaynaklarından detaylı araştırmalar yapıp büyük bir titizlikle yazmıştır. Gelişigüzel ve devamlı yazı yazmaktan daha çok döneminde şahid olduğu problemlere çözüm üretmeye yönelik nitelikli eserler yazmaya gayret etmiştir (Cevdet, 1935, 8; Naim, 1945, 8).

Babanzâde'nin Dârülfünun'da müderrislik yaptığı dönemde felsefe, psikoloji, mantık, metafizik ve ahlâk alanlarına ait telif ve tercüme eserleri ile hadis ve Arapça eğitimiyle ilgili eserlerinin içerikleri; *Daru'l-Fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nın tercüme kısmında yayımlanıp Fransızca'dan tercüme ettiği felsefe, psikoloji ve mantık konularını içeren makalelerinin künyeleri aşağıdaki gibidir:

Sarf-ı Arabî Temrinât: Babanzâde'nin Mekteb-i Sultani'de muallimlik yaptığı sırada kaleme aldığı bu eser Arapça dilbilgisi için alıştırma kitabıdır. Müellif bu eserinde Arapça öğretiminin önemi ve gerekliliği, öğretim metodlarını konu edinerek Arapça öğretimindeki yanlışlıkları anlatmıştır. Eser *Mekteb-i Sultani'ye Mahsus Sarf-i Arabî ve Temrinat* adıyla 1923 senesinde Mahmutbey Matbaası tarafından İstanbul'da basılmıştır ve Babanzâde'nin kitap halinde basılan ilk eseridir.

Hikmet Dersleri: Babanzâde Dârülfünun'da müderrislik yaptığı dönemde felsefe derslerinde kullanmak üzere hazırladığı notları 1913-1914 yıllarında *Hikmet Dersleri* adıyla yayımlamıştır. Daha sonra bu esere ilaveler ve düzeltmeler yaparak 1914-1915'te *Felsefe Dersleri* adıyla tekrar yayımlamıştır. Bu eser onun felsefeye dair ilk çalışmaları olma özelliğine sahip olup yakın dönemde *Felsefe Dersleri* adıyla Latin harflerine aktarılmıştır (Naim, 2016a, 5).



İslâm'da Dâva-yı Kavmiyyet: Babanzâde bu eseri Türkiye'deki bölücü ve ırkçı fikirlere karşı İslâm'ın birliğini korumak ve hakikatte ırkçılık meselesini ele alış biçimini ortaya koymak için yazmıştır. Metin ilk olarak 1914'te *Sebillürreşad*'da yayımlandıktan sonra aynı yıl yine aynı isimle kitap olarak basılmıştır.

Mebâdî-i Felsefe'den İlmü'n-Nefs: Fransız düşünür G. Fonsegrive'in 1890 yılında Paris'te yazmış olduğu *Éléments de Philosophie* adlı eserinin ilk cildi olan *Psychologie*'nin Osmanlıca'ya tercümesidir. Babanzâde'nin tercüme yazdığı önsözde belirttiği üzere bu eser Fransa'da liselerde okutulmak üzere yazılan ders kitaplarından. Babanzâde eseri birebir tercüme etmenin yanında eserdeki modern felsefe ve psikoloji terimlerin Türkçe'deki karşılıklarını bulmak için terim analizleri ve tartışmalarının bulunduğu iki yüze yakın haşiye yazmış, eserin sonuna da eserdeki felsefe terimlerini ve karşılıklarını içeren yüz sayfalık lügatçe eklemiştir. Eser 1915 yılında İstanbul'da Matbaa-yı Âmire'de basılmıştır.

İlm-i Mantık: Fransız felsefe profesörü ve düşünür Élie Rabier (1846-1932)'in *Mantık* kitabının ilk bölümünün tercümesidir. 1919-1922 yıllarında İstanbul Darülfünûn Matbaası tarafından basılmıştır.

Ahlâk-ı İslâmiyye Esasları: Babanzâde bu eserin 1912'de Lahey'de gerçekleştirilmiş olan "Terbiye-i Ahlâkiyye" Kongresi'nde Doğu ahlâkının esaslarının Batı'da tanıtılması amacıyla hazırlanmış bir rapor olduğunu eserin giriş kısmında ifade etmiştir. O dönemin Meârif Nâzırı olan Emrullah Efendi'nin desteği ile Lahey'de sunulması planlanan bu raporun hazırlanması Babanzâde'den istenmiştir. Fakat Bakanlık'ta kabinenin değişmesiyle beraber Kongre'ye temsilci gönderilmesi ve raporun sunulması fikri askıya alınmış ve rapor taslak halinde kalmıştır. Bu eser Kongre'de sunulmasa da 1913 yılında Sebillürreşad mecmuasında *Felsefe: Ahlâk-ı İslâmiyye Esasları* başlığıyla yayımlanmıştır. 1923 yılında aynı mecmua tarafından eser haline getirilmiştir (Naim, 2014a, 33). Sonrasında ise 1945 yılında Ömer Rıza Doğrul tarafından sadeleştirilerek İslam Ahlâkının Esasları adıyla yayımlanmış, 1995 yılında da Recep Kılıç tarafından bazı notlar ilave edilerek sadeleştirilmiş ve aynı isimle yayımlanmıştır.

Kırk Hadis: Babanzâde'nin eserin önsözünde belirttiği üzere bu eser İmam Nevevi'nin bir araya getirdiği kırk iki hadis-i şerifin asıllarını ve Türkçe meallerini içermektedir. Eserin muhtevasına duyduğu saygıdan dolayı hadislerin asıllarına bağlı kalarak doğrudan tercüme etmeye gayret eden Babanzâde, eklemek veya açıklamak istediği kısımları haşiyelerde belirtmiştir. Hadis ilmüne vakıf olmayanları sıkıkmamak için açıklamaları kısa ve net şekilde yazmaya özen gösterdiğini de yine eserin önsözünde ifade etmiştir (Naim, 2016b, 85-86). Bu eser 1925 senesinde İstanbul Matbaa-i Âmire'de basılmış, 1967'de ise Diyanet İşleri Başkanlığınca Latin harfleriyle yayımlanmıştır.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi: Babanzâde bu eseri TBMM Başkanlığı'nın isteği üzerine tercüme etmiştir. Bu tercüme toplamda on iki ciltten oluşmaktadır. Eserin ilk iki cildi eski harflerle hazırlanarak 1928 senesinde basılmıştır. 1934'te Babanzâde'nin ani vefatı üzerine üçüncü cilt müsvedde halinde kalmıştır. Eserin kalanının tamamlanması için Afyonlu Kamil Miras görevlendirilmiştir. O da Babanzâde'den kalan müsveddeler yardımıyla üçüncü cildi baskıya hazır hale getirmiş, yeni harfler ile 1948'de yayımlanmıştır. Kalan dokuz ciltte yine Kamil Miras tarafından tercüme ve şerh edilerek eser tamamlanmıştır. Bu eserde toplamda 2189 hadis tercüme ve şerhi bulunmaktadır. Bunların 574'ü Babanzâde tarafından tercüme ve şerh edilmiş, ayrıca eserin başında bulunan 500 sayfalık geniş kapsamlı mukaddime de Babanzâde tarafından yazılmıştır. Eserin ilk cildi yazıldığı dönemin en değerli "Hadis Usulü" kitabı olarak kabul edilir.

Genel Çizgileriyle İslâm: Bu eser ilk olarak Babanzâde'nin *Musavver Dairetü'l-Maarif* in II. cildinde yayımlanması için yazdığı ve öncesinde de *Sebillürreşad*'da "İslamiyet'in esasları, mazisi ve hali" başlığı ile yayımlanan "İslam" maddesidir. Eser 1975'de Çığır Yayınları tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır (Gün, 2016, 214-248; Kara, 2016, 400-404).

Babanzâde tarafından Fransızca'dan tercüme edilen ve *Daru'l-Fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nın tercüme kısmında yayımlanmış makaleleri şu şekilde sıralanabilir: Paul Janet'den tercüme edilen *Felsefe Bir İlim midir?*, *Felsefenin Yeni Birkaç Tarifi*, *Felsefede Misdâk*, *Geçen Ders Hakkında Bazı İzahat* adlı makaleler ve Emile Picard'dan tercüme edilen *İlim Hakkında* adlı makale.

Bahsi geçen makalelerin Türkçe tercümesi ve tahlili *Paul Janet'in Metafizik ve Psikolojinin İlkeleri Kitabının Bilim Felsefesine Giriş Adlı Birinci Bölümündeki İlk Dört Kısmın Babanzâde Tarafından Yapılmış Çevirisi Üzerine Bir İnceleme* adıyla 1997 yılında Ülker Öktem tarafından yayımlanmıştır (Öktem, 1997). Ayrıca felsefi konulara yönelik olan bu makalelerin Latin harfleri ile transkripsiyonu *Felsefe Makaleleri* adıyla M. Cüneyt Kaya ve Cahid Şenel tarafından hazırlanmış ve Klasik Yayınları tarafından 2014'de basılmıştır (Naim, 2014b).



2. BABANZÂDE'NİN FELSEFE TERMİNOLOJİSİ TARTIŞMALARINA BAKIŞI

Felsefe terim tartışmalarına dair görüş ve çalışmaları, Babanzâde'nin felsefi kimliğini öne çıkarması ve katkılarını yoğun biçimde ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır.

Bu başlıkta Babanzâde'nin 1850-1915 yılları arasında Osmanlı'nın felsefe alanında ilerleme ve gelişme gösterememesinin en büyük nedenlerinden biri olarak kabul ettiği "felsefi terminoloji" problemine bakış açısı ve çözüm önerisi konu edilmektedir. Bu bölüm iki kısımdan oluşmaktadır. İlkinde Osmanlı'da ilmi terminolojinin problem haline gelmesinin başlıca sebepleri ve bu probleme önerilen çözümler genel hatlarıyla ele alınmaktadır. Bununla ilmi terminoloji konusunda dönemin genel fikri yapısı ortaya konmaya ve Babanzâde'nin mevcut fikirler arasındaki yeri belirlenmeye çalışılmaktadır. İkinci kısımda ise Babanzâde için felsefi terim çalışmalarının önemine ve onun terimlerin çevirisi konusunda öne çıkardığı hususlara dair fikirleri ele alınacaktır. Böylelikle Babanzâde'nin Osmanlı'da modern felsefe dilinin gelişmesine katkıları hakkında fikir verilmeye çalışılmaktadır.

2.1. Felsefe Terminolojisinin Problem Haline Gelmesinin Temel Sebepleri

Osmanlı'nın son dönemlerinde ilmi terminoloji ile ilgili tartışmaların yoğunlaşmasının sebeplerinden en önemlisi, eğitim ve ilmi alanlarda meydana gelen değişme ve yenileşme sürecinin hızlanmasıdır. Bu değişimlerin ön plana çıkmasının sebeplerinden kısaca bahsetmek gerekirse, bunların başında matbaanın kullanımının artması gelmektedir. Bu gelişmeyle birlikte aydınların ve düşünürlerin fikirlerini ifade etmesi ve fikirlerin yayılması kolaylaşmıştır. Zamanla siyasi, dinî ya da felsefi temelli pek çok gazete ve mecmua basılmaya başlanmış, ülkedeki fikir çeşitliliği artmıştır. Basılan gazete ve mecmularla birlikte hak, özgürlük, yenilik, hürriyet, eşitlik konuları daha çok zikredilmeye başlanmıştır. Bilhassa Batı'nın fikir yapısı, zihniyet ve düşünme şekli, kendi eserlerinde işlediği konular Osmanlı'da fazlasıyla ilgi görmüş ve bunlar roman, şiir ve diğer edebi türlerde işlenmiştir (Karabulut, 2016, 52). Dolayısıyla ilim insanları ve yazarlar bahsi geçen konulara dair Batı kökenli terimlerle karşılaşmış ve Osmanlı dilinde nasıl kullanılması gerektiğine dair düşünmeye başlamışlardır.

Diğer yandan Tanzimat'tan itibaren özellikle orta öğretimde sıbyan ve rüştiye kademelerinde, yükseköğretim de ise güzel sanatlar, hukuk, veterinerlik, mühendislik eğitimi veren okullarda Batı tarzında eğitim yoğunluk kazanmıştır. Bu okullarda eğitimin Batı müfredatına göre verilmesi, konulara ilişkin Batı temelli kaynakların kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Bunlara ilaveten yeni bölümlerin açılmasıyla birlikte bu alanlarda uzman eğitmen açığı ortaya çıkmıştır. Bu sorunu çözmek için yurtdışından yabancı hocalar getirilmiştir. Yeni okulların açılması ve müfredatın değişmesi yalnızca bu alanlarda uzman eğitmen ihtiyacını arttırmış, aynı zamanda derslerin içeriğine uygun eser ve kaynakların eksikliği sorunu da ortaya çıkmıştır. Bu sebeple dönemin eğitimcileri ve düşünürleri felsefi, edebî ve teknik alanlar başta olmak üzere telif eserler vermeye, Batı'dan tercüme yapmaya ve sözlükler oluşturmaya başlamışlardır. Yine bunlara bağlı olarak yabancı dil öğretimine ihtiyaç artmış ve Batı dillerine ait eserlerin Osmanlı'ya girişi hızlanmıştır. Eserlerin gelmesiyle birlikte doğal olarak Batı'nın kültürü, ilmi zihniyeti ve terimleriyle tanışma sürecine girilmiştir (Kara, 2012, 23).

İlim alanındaki yenileşme ve değişme sürecinin hızlanmasının sebeplerinden bir diğeri ise Avrupa'ya eğitim almak için öğrencilerin gönderilmesidir (Karataş, 2003, 234). Giden öğrenciler geldiklerinde Osmanlı'nın aydın kesimini oluşturmuştur. Batı'nın edebiyat, felsefe, fen alanındaki fikri yapısını ve kültürünü özümstediklerinden yazdıkları eserlerde bunları yansıtmışlardır. Böylece sadece bu ilim dallarındaki fikirler değil ilimlerin terminolojileri, yani yabancı kökenli terim ve kavramların dilimize girişi ve kullanımı artmıştır (Karataş, 2003, 239).

Görüldüğü gibi Batı tarzı okulların açılması, açılan okullarda batı kaynaklı ders kitaplarının kullanılması, felsefe de dâhil olmak üzere yeni derslerin müfredata eklenmesi, yurtdışından eğitimcilerin gelmesi ve yurtdışına eğitim almak için giden öğrencilerin sayısının artması gibi durumlar, Batılı fikirlerin ve eserlerin Osmanlı'ya girişini hızlandırmıştır. Özellikle matbaanın kullanımının artması hem Batı kökenli telif eserlerden dilimize yapılan tercümelerinin hem de Batı'nın fikri ve ilmi dinamiklerini konu edinen eserlerin daha hızlı yayılmasını sağlamıştır.

Batılı kaynakların kullanımının ve tercüme faaliyetlerinin artması ile felsefi terminoloji problemi gündeme gelmiştir. Böylece yabancı dilden herhangi felsefe eseri Osmanlı diline tercüme edilirken felsefi terimlere nasıl karşılık bulunacağına, hangi yöntemlerin kullanılacağına dair sorular sorulmaya başlanmıştır. O dönemde Osmanlı'da pek çok aydın ve ilim insanı bu soruya farklı yanıtlar vererek, çözüm önerileri sunmuştur. Buna göre hem Tanzimat hem de Meşrutiyet yılları göz önüne alındığında felsefe dili ve terminolojisi konusunda yoğun olarak savunulan belli başlı fikirlerin olduğu söylenebilir. Bunlardan ilkinde göre, felsefi terminoloji oluşturulurken terimler yalnızca Türkçe kökenlerden türetilmeli ya da Türkçe



terimlerden oluşmalıdır. Osmanlı dili Farsça ve Arapça sözcüklerden arındırılıp saf Türkçe sözcüklerden oluşmalıdır. Batı'dan alınacak olan ilmi terimlere karşılık bulurken de Türkçe sözcükler aranmalıdır. İbrahim Şinasi, Şemsettin Sami, Ahmet Vefik Paşa, Ömer Seyfettin ve Namık Kemal gibi isimler dilin Türkçe dışındaki sözcüklerden arındırılarak sadeleşmesi gerektiği fikrini savunan en önemli aydın ve yazarlardan bazılarıdır. İkincisine göre, ilmi terminolojideki terimler Latince ya da Grekçe olarak orijinal dilinden olduğu gibi alınmalıdır. Ötekiler gibi etkili olamasa da Cevdet Paşa, Ali Suavi, Ahmet Mithat gibi isimler tarafından savunulmuştur. Üçüncüsüne göre, önceki ilmi geleneğe sahip çıkılarak, terimler Arapça'dan alınmalı veya Arapça kökenden türetilmelidir. Bu fikrin en önemli temsilcileri Babanzâde Ahmed Naim, Rıza Tevfik Bölükbaşı, İsmail Fenni Ertuğrul gibi isimler olmuştur (Yanık ve Utku, 2014, 12).

2.2. Felsefi Terim Çalışmalarının Gerekliliği ve Önemi

Babanzâde, Georges L. Fonsegrive'den yapmış olduğu *Mebâdi-i Felsefeden İlmü'n-Nefs* tercümesinin önsözünde Osmanlı'nın son döneminde felsefe öğretiminin ve felsefe kütüphanesinin durumu ile ilgili önemli tespitlerde bulunarak bu alanlarda görmüş olduğu bazı eksiklikleri sebepleriyle beraber dile getirmektedir. Bu değerlendirmelerinde milli kütüphanenin zenginleşmemesinin asıl sebebinin "felsefi terminolojinin dile yerleşmemesi" olduğu sonucuna varan düşünür, bu durumun Osmanlı'da felsefe ilmi açısından nasıl sıkıntılara yol açtığını göstermek istemiştir (Naim, 2017, 3-8).

Bilindiği gibi Dârülfünun ilki 1845 olmak üzere üç kez açılma teşebbüsünde bulunmuş olsa da çeşitli sıkıntı ve yetersizliklerden dolayı kapanmış, son ve kalıcı olarak dördüncü kez 1895 yılında tekrar açılmıştır. Babanzâde, Dârülfünun'un açılışının ve felsefe grubu derslerinin müfredata eklenmesinin üzerinden on beş sene geçmesine rağmen Osmanlı'nın son döneminde hem telif hem de Batı'dan derleme ya da tercüme felsefe eserleri bakımından milli kütüphanenin çok zayıf kaldığını ve zenginleşemediğini belirtmektedir (Naim, 2017, 3).

Milli kütüphanenin zenginleşmemesini iki yönden ele alarak sebeplerini izah eden düşünür, birinci olarak "Osmanlı'da bir üniversite açıldığı ve felsefe dersleri verilmeye başlandığı halde neden telif ve tercüme felsefe kaynaklarında artış görülüyor?" sorusuna şu şekilde cevap vermiştir:

"Zât-ı fennin emr-i tedvininde ve talim ve tefhimindeki müşkilat ile beraber Darülfünun'daki tadrîsâtın şimdiye kadar dağınık bir tarzda yapılmış olması ve her yeni şeyde olduğu gibi bu ilmin de saha-i efkârımıza intibâkında pek tabîi olarak usret görülmesi kütüphane-i millîmizin bu yüzden kesb-i servet etmesine mâni olmuştur." (Naim, 2017, 3)

Görüldüğü gibi Babanzâde'ye göre Osmanlı'da felsefe kaynaklarında artış görülmemesinin sebeplerinde ilki, zati itibarıyla ilim ve fenni öğrenmenin, öğretmenin ve eser meydana getirmenin zor olmasıdır. Çünkü telif eser üretmenin dışında Batılı dillerden tercüme ya da derleme yapılması için bile o ilmin derinlemesine incelenmesi ve öğrenilmesi gerekmektedir. Düzgün bir tercüme veya eser ancak bu şekilde ortaya konulabilir. İkincisi, Dârülfünun'da ki öğretim dağınık bir tarzda yapılmaktadır. Dolayısıyla eğitim sistemli bir hale gelmemiştir. Sonuncusu ise, felsefe grubu dersleri Dârülfünun'da yeni okutulmaya başlanmıştır. Her yeni şey de olduğu gibi felsefe ilminin de fikir sahasında yeni olması sebebiyle başarılı olmasında zorluklar görülmüştür.

Belirtilen sebeplere bakıldığında asıl sorunun tamamen ilim insanları veya dönemin eğitimcilerinden kaynaklanmadığı söylenebilir. Hepsinin temelinde ilim ve fen alanındaki başarının zamana ihtiyaç duyması yatar. Yani her ne kadar bir üniversite de açılmış olsa, felsefe dersleri eğitime dâhil edilmiş de olsa bu çabalar meyvelerini hemen vermeyebilir. Sistemi oturtmak için zamana ve işini güzel yapan insanlara ihtiyaç vardır. Anlaşıldığı üzere Babanzâde ilk önce bu soruna değinmiş ve sebeplerine yönelik birtakım analizler yapmıştır. Ardından söz konusu dönemde ülkede nitelikli çalışmalar yapan ilim insanlarının varlığını ve eğer varlarsa neden başaramadıklarını sorgulamıştır.

Buna göre Dârülfünun'da başta merhum Maarif nâzırı Emrullah Efendi olmak üzere felsefe eserleri oluşturabilecek engin ilme sahip pek çok muallimin olduğunu ifade eden Babanzâde, bu ilim insanlarından geriye öğrencilerinin kulaklarında ya da defterlerinde az miktarda bilgiden başka bir şey kalmadığını söylemiştir. Kendi ifadesiyle "Böyle değerli, derin felsefe birikimine sahip ilim insanlarının çalışmalarının güdük kalmasının ve eser meydana getirememelerinin sebepleri nelerdir?" sorusunun yanıtını aramıştır (Naim, 2017, 3).

Babanzâde ilmi anlamda yapılan çalışmaların yarım kalmasının ve kalıcı eserlere dönüşmemesinin iki sebebi olduğunu söylemektedir. Bunların ilki okuyucuları sınırlı olan böyle geniş ve kapsamlı içeriğe sahip felsefe eserlerini basacak yayınevlerinin bulunamamasıdır. Bu sebeple Darülfünun sahası içerisindeki muallimlerin ancak yirmişer, otuzar sayfayı geçmeyen dersleri yayınlamaya güçleri yetmiştir. İkincisi ise o



dönemde dilde henüz felsefî terminolojinin yerleşmemiş olmasıdır ki ona göre bu sorunun düzeltilmesi daha fazla çaba gerektirir ve ilkinden daha önemlidir (Naim, 2017, 4; Cevdet, 1935, 19).

Düşünür bir ilim sahasına ait eser üretmede ve bu eserlerin insanlar için anlaşılır hale gelebilmesinde terminolojinin ne kadar mühim bir yere sahip olduğunu açıklamak için, ilmî terminoloji ve dil arasında benzerlik kurarak örneklendirmiştir.

İlk olarak dillerin en belirgin özelliğinin konuşulduğu topluma has olduklarını vurgulayarak bir insanın farklı bir dili konuşan bir toplumun arasına girdiğinde orada duyduğu her şeyin kendisine manasız geldiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde ilmî terminolojiler de o ilmin erbablarına hastır ve belli bir ilim alanında uzmanlaşmış birinin o ilimle alakası olmayan dinleyiciler karşısında konuşması, dinleyiciler için bir anlam ifade etmez. Fakat tek sorun felsefî terminolojinin yalnızca talebeler veya felsefe meraklıları tarafından anlaşılması da değildir. Asıl sorun, ilim insanları için dahi Türkçe’de sistemli olarak yerleşmiş ve üzerinde anlaşılmuş felsefî terminolojinin bulunmamasıdır. Düşünür ilim sahiplerinin fikirlerini ifade ederken veya Batılı kaynaklardan tercüme yaparken uygun felsefî terimleri bulamakta zorlanıp eser oluşturamadıklarını belirtir. Bu yüzden yapılan çalışmalar olsa dahi okuyucular tarafından bunların anlamı ve neye karşılık geldiği kavranamamaktadır (Naim, 2017, 4).

Yukarıda ifadelerden anlaşıldığı üzere Babanzâde’nin yaşadığı dönemdeki felsefe eğitimi ve milli kütüphanenin durumu ile ilgili ciddi değerlendirmeler yaptığı görülmektedir. Bu değerlendirmeler özetlenecek olursa, ona göre Osmanlı’nın son dönemindeki en büyük eksikliklerden birisi henüz eğitimin sistemli hale gelmemiş olması ve telif veya tercüme eserler bakımından kütüphanenin zayıf kalmış olmasıdır. Düşünürü göre eğitim sisteminin oturtulması için zamana ihtiyaç vardır. Çünkü o dönemde hem açılan kurumlar eskisinden farklı tarzda kurulmakta, hem de daha önceden verilmeyen dersler müfredata eklenmektedir.

Diğer yandan eser üretememenin esas sebebi felsefe terimlerinin Türkçe’ye yerleşmemiş olmasıdır. Terminoloji sorunu çözülemediği ve terimler sistemli bir şekilde dile yerleşmediği için düşünceleri karşılayan ifadeler bulunamamaktadır. Böyle olunca da felsefî eserleri okuyup anlayanlar bile düşüncelerini söze dökmekte zorlandığı için telif-tercüme eser meydana getirememektedir. Eserler ortaya çıksa bile okuyucular için anlaşılır bir nitelik kazanamamaktadır. Bu sebeple Babanzâde için yapılması gereken şey eser de üretmekten önce terminoloji meselesini çözmektir. Çünkü milli kütüphanenin de zayıf olmasının en temelinde de bu sorun yatmaktadır.

2.3. Terimlerin Çevirisi Konusunda Öne Çıkardığı Hususlar

Babanzâde felsefî terimlere karşılık bulmada takip ettiği yöntemi en genel ve net biçimiyle *Mebâdî-i Felsefeden İlmü’n-Nefs* tercümesinin önsözünde şu şekilde ifade etmektedir:

“Felsefe bizde nev-zuhûr bir ilim olsaydı ıstılâhâtını vaz` etmek o kadar müşkil bir iş olmazdı. Birkaç muallimin her kelimeye mukâbil vaz`ında ittifak ederek talebe arasında neşir u ta`mim etmeleri kâfi gelirdi... Hala dipdiri olarak yaşayan ve ıstılâhât-ı İlm-i Kelâm’a gereği gibi karışmış olan felsefe-i kadîmemizin şekl-i diğere ifrağ olunmuşundan ibaret olan felsefe-i cedide ıstılâhâtını lâ ale’t-ta’yîn vaz` etmek ansızın mâzî ile ve hatta hâl ile kat`-ı alaka etmek ve eniyyetimizi ikiye bölmek gibi bir hâlet-i marazıyye tevlidinde bâis olmak demektir. O halde bizim bugün felsefe için yapacağımız şey vaz`-ı ceditten ziyade keşf-i kadîmdir. Binaenaleyh bir mebhasa ait Fransızca bir ıstılâhın karşılığını ararken, daima o mebhâsin bizdeki şekline de bakmak ve kadimden beri bizde ne gibi elfâzın mustalah olduğuna nasb-ı nazar-ı dikkat eylemek ve her iki taraftaki manalar mütevâfık ise eski tabiri bi-lâ tereddüt kabul etmek, arada bir fark hâsıl olmuş ise o farkı gözeterek yine mevzu`a münâsib tağyîr-i yesîr ile işi halletmek lâzımdır.” (Naim, 2017, 4-5)

Açıklamalardan da anlaşıldığı üzere Babanzâde’ye göre felsefe ilmine ait bir konu araştırılırken veya Batı dillerinden alınan felsefî terimlere karşılık bulunurken müracaat edilmesi gereken ilk kaynak Osmanlı ve İslam coğrafyasında yaşamış olan filozofların eserleri ve fikirleridir. Babanzâde; İbn Sina, Farabi, Kindi, Cabir bin Hayyan gibi felsefî konulardaki çalışmaları dışında bilhassa terim çalışmaları yapan düşünürlerin bulunduğunu ifade ederek İslam coğrafyasının ilmî bakımdan zaten zengin ve sağlam bir geçmişe sahip olduğunu vurgulamaktadır. O, öze ait olan zengin mirası bırakıp ilk aşamada başka kültürlerin kaynaklarına yönelmenin kalıcı başarıyı getirmeyeceğini, yalnızca fikir ayrılığına sebep olacağını belirtmektedir. Bu yüzden yapılması gereken ilk şey keşf-i kadim yani kendi ilim geçmişimizi araştırmak ve karşılık bulunacak terimlerin bizdeki kullanım şekillerine bakmaktır.

O, her ne kadar terim çalışmalarında izlediği yolun genel çerçevesini bu şekilde ifade etmiş olsa da araştırdığı her terime yazmış olduğu haşiyeler ve açıklamalar incelendiğinde dikkat ettiği tek kıstasın bu



olmadığı anlaşılır. Bu sözlerinin de ötesinde felsefi terimleri diğer dillerdeki kökenleri, mecaz-terim-gerçek anlamdaki kullanımları ve farklı dönem filozoflarının o terimi nasıl kullandığı gibi pek çok yönden titizlikle incelediği ve sonuca karar verirken çok hassas davrandığı görülür. Düşünürün konuyla ilgili hassasiyetini ve bu meseleye verdiği değeri daha net bir biçimde göstermek için, kendisinin haşiye ve örneklerinden çıkan sonuçlardan bahsetmek faydalı olacaktır.

Terimlerin ilk önce İslam coğrafyasındaki kullanımlarına bakma ölçütü aslında Babanzâde için özel bir durumdur. Fransızca bir terimin Modern Türkçe'deki karşılığını bulurken daha genel anlamda dikkat ettiği en önemli husus terimin doğru, kullanım amacına ve anlamına en uygun karşılığı aramasıdır. Bunun için İbn Sina ve Farabi gibi İslam filozofları tarafından terimin nasıl kullanıldığını detaylı biçimde araştırmasının ardından Batılı filozofların da kullanımlarını gösterir ve kaynaklarını olabildiğince zenginleştirir. İlk olarak İslam felsefesine ait kaynakları taramasına rağmen zaman zaman Batılı fikirlerin de doğruluğunu savunduğu ve çelişkili gördüğü yerleri de eleştirdiği görülmektedir. Hatta İslam filozofları arasında da gördüğü çelişkileri gösterir ve başka karşılıklar arar. Doğu ve Batı kullanımları arasındaki uyum Babanzâde için en belirleyici noktalardan biri olmuştur. Hiçbir terimi tek bir ekol ya da fikir akımına bakarak ele almaz, aksine pek çok görüşü inceleyerek karşılaştırmalarla sonuca ulaşır.

Babanzâde terim çalışmalarında İslam ve Batı filozoflarının görüşlerine ilaveten Mutezile, Eşâire eserleri ve Kelam ilmi gibi İslam kültürüne ait kaynaklardan da sıkça faydalanır. Terimlerin bu ekoller tarafından kullanımlarını inceledikten sonra felsefi tarzdaki kullanımlarıyla aralarındaki benzerlik ve ayrılıkları belirtmeye çalışır. Bazı terimlere karşılık bulurken de hadis ve ayetlerden örnekler vererek, ayetlerdeki terimlerin ortak olanlarını ve manası uyanları olduğu gibi alıp kullandığı da görülür.

Düşünürün en uygun terimi bulmak için dikkat ettiği bir diğer husus da terimleri kronolojik olarak ve köken açısından ayrıntılı biçimde incelenmesidir. *İlmü'n-Nefs*'te Fonsegrive'in kullanmış olduğu Fransızca terimlerin Latince, Yunanca ve Arapça dillerinde hangi kelimenin kökeninden türediklerini gramer kurallarını da dikkate alarak belirtmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Ardından farklı dönemlerin filozofları tarafından sözcüklerin kullanıldıkları yerleri ve modern döneme uygun olup olmadığını, zaman içinde anlam değişikliğine uğrayıp uğramadığını da detaylarıyla tartışarak sonuca ulaşır. Bunları yaparken hem Doğu hem de Batı kaynaklı çeşitli lügatçelerden faydalanarak terimlerin yan-mecaz-gerçek ve terim anlamlarını da inceler. Böylece tek bir fikir açısına ya da esere bağlı kalmamış, araştırmalarını olabildiğince zenginleştirmiştir. Ona göre bazı sözcükler de vardır ki Fransızcası felsefe ya da diğer ilim alanlarda ortak kullanılsa da Osmanlı dilindeki kullanım alanları değişim göstermektedir. O, anlam kargaşasını önlemek için bu sözcüklerin kullanımını ve anlam farklılıklarını da ifade etmeyi unutmamıştır.

Babanzâde'nin tercümelerinde ve terimlere karşılık bulmada kullandığı dil ve üslup da değinilmesi gereken önemli meselelerden bir diğeridir. Hem onun hem de çalışmalarına katıldığı İstilahât-ı İlmiyye Encümeni'nin genel görüşüne göre terimler Arapça'dan alınmalı veya Arapça kökten türetilmelidir. Fakat düşünürün terim konusunda önceliği Arapça'ya vermesine rağmen daima Türkçe'nin şivesine ve gramer kurallarına karşı hassas davrandığını çalışmalarından ve kendi ifadelerinden açıkça anlaşılabilir. Ona göre Türkçe sözcüklerin günlük hayatta kullanılmasında veya dilin sadeleşmesinde hiçbir sakınca yoktur aksine dilin sadeleşmesi gerektiği fikrini savunur. Ama bu günlük dil için geçerlidir (Cevdet, 2016, 58-59). Felsefe terimlerinde ise sadelikten daha önemli olan şey manadaki doğruluktur, çünkü avam dili ve ilim dili birbirinden farklı olmalıdır. Halk dilinde kullanılan sade sözcüklerin felsefede kullanılması uygun değildir.

Babanzâde'nin terimlere karşılık bulma konusundaki hassasiyetini yazıya döken Muallim Cevdet eser tercümesi yapmanın iki şekilde olduğunu, bunlardan birinin harfiyen diğerinse anlam bütünlüğünü sağlayacak şekilde yapılan serbest tercümeler olduğunu ifade etmektedir (Cevdet, 2016, 62). O, Babanzâde'nin bilhassa eser tercümelerinde harfiyen tercüme yapmaya özen gösterdiğini söyleyerek, terimlere karşılık bulurken de harfiyen tercüme yapmaya dikkat etse de bazı durumlarda kulağa ve göze hoş gelmediği için farklı terimleri de tercih ettiğini belirtmiştir. Yani Babanzâde için terimin göz zevkine uyup uymaması önemlidir.

Düşünürün tercüme konusundaki hassasiyeti yazdığı haşiyelerde de kendini göstermiştir. Haşiyelerinde yaptığı terim incelemelerinin dışında eserde müellife katılmadığı hususlarda eleştirilerde bulunup açıklamalar yapmış, aynı düşüncede olduğu kısımları da belirtmeyi ihmal etmemiştir. Bazen de müellifin anlattığı konularda yetersiz bulduğu yerler için haşiyelerde başka düşünürlerin fikirlerinden destekleyici açıklamalar yaparak hem diğer filozoflardan hem de kendi kültürümüze ait bazı olay ve hikâyelerden örnekler vererek konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur.



SONUÇ

Bu çalışmada Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşamış olan fikir adamlarından Babanzâde'nin ilmî ve felsefî kişiliği ele alınmaktadır. Bunun için de onun eğitim hayatına, ilmî yönünü ön plana çıkaran eserlerine ve terim çalışmalarına dair görüşlerine değinilmektedir.

Hayatı boyunca devlet memurluğu, tercümanlık, yazarlık, müderrislik gibi pek çok farklı vazifelerde bulunup farklı alanlarda çalışmalar yapan Babanzâde sorumluluğunu üstlendiği işlerde karşılaştığı sorunlara hiçbir zaman yüzeysel olarak yaklaşmamış ve hafife almamıştır. Döneminin problemlerini tespit etmeye çalışmış ve bununla da kalmayarak önerdiği çözümleri hayata geçirmek için elinden geleni yapmıştır. Özellikle felsefî problemler üzerinde durması, araştırmalar yapması ve bu alanla ilgili karşılaştığı sorunlara çözüm aramaya gayret etmesi onun felsefeci kimliğini öne çıkaran ve onu değerli kılan vasıflarındandır.

Yaptığı her işin hakkını en iyi şekilde vermeye çalışarak, ilmî alanda katkılarda bulunan Babanzâde'nin felsefî yönünü ortaya çıkaran yönlerinden birisi yaşadığı dönemin felsefe kütüphanesinin zayıf oluşuna dair araştırmaları ve felsefe terminolojisiyle ilgili çalışmalarıdır. O, yaşadığı dönemde felsefe kütüphanesinin zayıf olmasının sebeplerini araştırarak bu sorunun çözüme ulaşmasına katkı sağlamak için eser tercümeleri yapmış, Darülfünun'daki profesörlük yaşamı boyunca en azından kendi dersleri için öğrencilerin ders kitabı eksikliğini gidermeye çalışmıştır. Yaptığı tercümelere geçen felsefe terimlerinin modern Türkçe'deki karşılıklarını bulmak için derin araştırmalar ve tartışmalar gerçekleştirerek, felsefe terminolojisinin dile yerleşmesi, dolayısıyla yaşadığı coğrafyada felsefe etkinliğinin devam etmesini istemiştir. Özellikle Osmanlı'nın son dönemi düşünüldüğünde Babanzâde, terminoloji konusunda en çok kavram tartışması metni yazan ve kavram karşılığı teklif eden kişi konumundadır.

Osmanlı'da felsefenin durumunu değerlendirirken bu alanda en büyük eksikliğin ve engelin felsefî terimlerin dile yerleşmemiş olduğunu söyleyen düşünür, Batılı tarzdaki felsefe terimlerine karşılık bulmak için açılmış olan İstilahat-ı İlmîye Encümeni'nin kapanmasından sonra dahi çalışmalarına devam etmiştir. Bunun sonucunda Fransız düşünür Fonsegrive'den *Mebâdî-i Felsefeden İlmü'n-Nefs* eserini tercüme ederek, iki bine yakın felsefe ve psikoloji teriminin Modern Türkçe'deki karşılıklarını belirlemiştir. Yakın arkadaşlarından Muallim Cevdet'in ifadelerine göre bu tercüme Türkçe'de ilk defa görülmüş "bütün tercüme" dir ve "bütün doğru" dur. Babanzâde Şark ve Garp felsefesini bu kadar iyi bildiği ve Fransızca ile Arap diline çok iyi şekilde hâkim olduğu için böylesine çetin bir eseri sonuna kadar Osmanlı diline nakledebilmiştir (Cevdet, 1935, 15-16). Bunun dışında Paul Janet'den *Felsefenin Yeni Birkaç Tarifi, Felsefede Misâk, Geçen Ders Hakkında Bazı İzahât*, Émile Picard'dan *İlim Hakkında* ve Élie Rabier'den *İlm-i Mantık* adlı makaleleri Fransızca'dan tercüme eden Babanzâde'nin, bu eserlere eklediği haşiyelerde felsefe ve psikoloji terimlerin Modern Türkçe'deki karşılıkları üzerine değerlendirmeler yaptığı, zaman zaman müellifin örneklerinin yetersiz olduğunu düşündüğü yerlerde ilaveler yaptığı ve açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Bu da eseri daha kapsamlı bir hale getirmekte ve okuyucuları tarafından daha anlaşılır kılmaktadır.

Düşünürün terim çalışmalarında karşılığı bulunacak terimlerin dili ve kökeni konusunda önceliği Arapça'ya verdiği görülmektedir. Ona göre İslam topraklarında felsefî çalışmaların ve felsefe ilminin varlığı İbn Sinalara, Farabilere dayanmaktadır. Bu coğrafyanın ilmî ve felsefî anlamda zengin bir geçmişi ve birikimi vardır. Mevcut dönemde sıfırdan felsefe anlayışı oluşturmak yerine ilk olarak yapılması gereken şey çoğunluğu Arapça olarak neşredilen eserleri ve müelliflerini araştırıp faydalı olanları almaktır. Sonrasında üstüne farklı kaynaklardan da eklemeler yapmak ve ilerlemektir.

Babanzâde terimlere karşılık bulurken her ne kadar ilk önce Arapça'ya öncelik vermiş olsa da Türkçe'nin arınması ve üslubun sadeleştirilmesi konusunda Türkçülerle hem fikirdi. Eserlerinde de elinden geldiğince Türk şivesine ve gramer yapısına uygun hareket etmeye özen gösterdiğini belirtmektedir. Fakat söz konusu ilmî terimler olduğunda doğru bildiğinden ve zor olandan kaçmaz, bilhassa İslam filozoflarından kalanları değerlendirirdi (Cevdet, 1935, 14).

KAYNAKÇA

- Cevdet, Muallim (1935). *Müderris Ahmet Naim*. İstanbul: Ülkü Matbaası.
Cevdet, Muallim (2016). *Müderris Ahmed Naim*. (Haz. Fahrettin Gün), İstanbul: Beyan Yayınları.
Gün, Fahrettin (2016). *Babanzâde Ahmed Naim Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Beyan Yayınları.
Hansu, Hüseyin (2018). *Babanzâde Ahmed Naim*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
Kaya, M. Cüneyt ve Kara, İsmail (2018). *Babanzâde Ahmet Naim Hayatı, Eserleri, Fikirleri*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.



- Kara, İsmail (2011). Darülfünun Felsefe Grubu Dersleri Hocalarından Babanzâde Ahmet Naim Bey. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, S. 19, s. 123-134.
- Kara, İsmail (2012). *Bir Felsefe Dili Kurmak: Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara, İsmail (2016). *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karabulut, Mustafa (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, s. 49-65.
- Karataş, Süleyman (2003). Osmanlı Eğitim Sisteminde Batılılaşma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 1, s. 231-242.
- Naim, B. Ahmed (2016a). *Felsefe Dersleri*. (Haz. Cahid Şenel, M. Cüneyt Kaya). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Naim, B. Ahmed (2016b). *İmam Nevevi- Kırk Hadis*. (Haz. Fatih Yıldız). İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Naim, B. Ahmed (2017). *İlmü'n Nefs Tercümesi: Felsefe Açısından Psikoloji Meseleleri*. (Haz. Fatma Yıldız ve Recep Alpyağıl). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Naim, B. Ahmed (1945). *İslâm Ahlâkının Esasları*. (Çev. Ömer Rıza Doğrul). İstanbul: Yüksel Yayınevi.
- Naim, B. Ahmed (2014a). *İslâm Ahlâkının Esasları*. (Çev. Recep Kılıç). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Naim, B. Ahmed (2014b). *Felsefe Makaleleri*. (Haz. M. Cüneyt Kaya, Cahid Şenel). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Naim, B. Ahmed (2007). Sarf-I Arabî ve Temrinat Adlı Kitabın Mukaddimesi. (Sadeleştiren: Nejdet Gürkan). *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 18, s. 155-166.
- Öktem, Ülker (1997). *Paul Janet'in Metafizik ve Psikolojinin İlkeleri Kitabının Bilim Felsefesine Giriş Adlı Birinci Bölümündeki İlk Dört Kısımın Babanzâde Tarafından Yapılmış Çevirisi Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: İmaj Yayınları.
- Öztürkçü, İbrahim (2015). Babanzâde Ahmed Naîm Hakkında Muallim Vahyî'nin Uzun Bir Manzumesi. *Müteferrika Dergisi*, S. 48, s. 43-51.
- Yanık, Nevzat H. Ve Utku Ali (2014). *Ma'aârif-İ Umûmiyye Nezâreti Istılâhât-I İlmîyye Encümeni Kamûs-I Felsefe Istılâhâtı Mecmû'ası- Rıza Tevfik'in Notlarıyla*. Konya: Çizgi Kitabevi.